

Ryszard Brykowski

Drewniany kościół w Łączy z XV wieku przestał istnieć!

Ochrona Zabytków 47/3-4 (186-187), 313-322

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DREWNIANY KOŚCIÓŁ W ŁĄCZY Z XV WIEKU PRZESTAŁ ISTNIEĆ!

W dniu 30 stycznia 1994 r. uległ pożarowi drewniany kościół w Łączy na Górnym Śląsku. Pożar został zauważony około godziny 17.42 i pomimo przybycia w ciągu 10 minut miejscowej Ochotniczej Straży Pożarnej, a około 18.13 dalszych jednostek Komendy Regionalnej Państwowej Straży Pożarnej, kościół spalił się doszczętnie wraz z całym wyposażeniem. Uszkodzony został też częściowo wieniec starodrzewu otaczający świątynię. Dogaszanie ognia trwało do godziny 12.40 dnia następnego¹.

Zniszczenie niegdyś parafialnego kościoła² p.w.

Narodzenia NP Marii w Łączy³ (parafia Bojszowy) stanowi niepowetowaną stratę dla polskiej historii architektury i sztuki. Z istniejących zasobów ubył jeszcze jeden cenny i niezwykle interesujący zabytek — najstarszy zachowany kościół drewniany na Górnym Śląsku, jedna z najstarszych zachowanych dotąd drewnianych budowli w kraju, wzmiankowana we wszystkich zasługujących na uwagę opracowaniach poświęconych dziejom polskiej architektury i przede wszystkim architektury regionu śląskiego.

Początkowe dzieje kościoła w Łączy nie są znane,

1. Kościół w Łączy, widok od północy. Neg. w IS PAN

1. The church in Łączy, view from the north. Neg. in the Institute of Art at the Polish Academy of Sciences (further on as: IS PAN)

1. Por. pismo Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach dr. inż. arch. Jacka Owczarka z dn. 31 III 1994 r., będące odpowiedzią na pismo w tej sprawie dyrektora Instytutu Sztuki PAN prof. Stanisława Mossakowskiego.

2. W 1598 r. parafia w Łączy została połączona z parafią w Bojszowie; w XVIII w. była filią parafii w Rachowicach — por. E. Kloss, H. Rode, W. Stepf, H. Eberle, *Die Bau- und Kunstdenkmäler des*

Kreises Toft — Gleiwitz, Breslau 1943, s. 83 (tutaj podana cała wcześniejsza niemiecka literatura przedmiotu); zob. też *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. VI, pod red. I. Rejduch-Samkowej i J. Samka, z. 5 *Powiat gliwicki*, oprac. E. Dwornik-Gutowska, M. Gutowski, K. Kutrzebianka, Warszawa 1966, s. 39. Kiedy ponownie przeszła do parafii Bojszów nie wiadomo.

3. Kościół w Łączy do 1698 r. był p.w. św. Marcina, następnie św.

2. Kościół w Łączy, widok od południowego-wschodu. Neg. w IS PAN
 2. The church in Łączy, view from the south-east. Neg in IS PAN

nie znany jest czas jego budowy i ewentualny fundator. Dwie najstarsze wzmianki o kościele w Łączy pochodzą z lat 1376 i 1447, ale nic nie pozwala wiązać z nimi (zwłaszcza z pierwszą datą) omawianego zabytku. Powszechnie przyjmuje się, że kościół w Łączy poświęcony został w 1490 r.⁴, zatem jego budowa mogła nastąpić tuż przed 1490 r., a nawet być ukończona w tym roku, ale też kościół mógł być wzniesiony kilka lub kilkanaście lat wcześniej. Toteż określenie czasu budowy kościoła w Łączy na okres przed 1490 wydaje się najwłaściwsze i takie datowanie przyjęło się od pewnego czasu w literaturze naukowej.

Kościół w Łączy był niewielką orientowaną budowlą, składającą się z trzech podstawowych elementów: prostokątnej nawy (903 x 815), węższego, kwadratowego prezbiterium (539 x 500) i niewielkiej, prostokątnej zakrystii, przylegającej od północy do prezbiterium na całej jego długości (490 x 212). Płaski strop

przykrywał na tym samym poziomie wnętrze nawy i prezbiterium, zaś szeroka, fazowana belka tęczowa, zakotwiona stosunkowo wysoko, zaznaczała przejście z jednego do drugiego pomieszczenia. Dachy gontowe były oddzielne, dwuspadowe i smukłe (wysokie), wyższy nad nawą i niższy nad prezbiterium; od frontu przestrzeń strychową osłaniała stroma, pochylona połać; od tyłu nawę i prezbiterium osłaniały połacie pionowe, ta ostatnia przechodziła bezpośrednio we wschodnią jego ścianę; zakrystię przykrywał dach pulpitowy, będący przedłużeniem północnej połaci prezbiterium. Ten skromny kościół zbudowano według przestrzenno-bryłowego schematu wypracowanego we wczesnym średniowieczu dla potrzeb ówczesnych niewielkich wiejskich gmin parafialnych.

Z czasem bryła kościoła została wzbogacona o nowe elementy. Niestety nie wiadomo kiedy one powstały, nie przeprowadzono bowiem badań zabytku,

Jana Chrzyciela; w Schematyzmie diecezjalnym z 1857 r. wzmiankowany ponownie p.w. św. Marcina (najpewniej przez cały czas był p.w. św. św. Marcina i Jana Chrzyciela); od 1929 r. p.w. Narodzenia NP Marii i św. Marcina — wg: E. Kloss, H. Rode i *Katalog zabytków sztuki...*

4. Dane historyczne wg obu wyżej cytowanych pozycji. Autorzy niemieccy przyjmują ogólnie wiek XV na czas budowy kościoła (co wydaje się słuszniejsze), *Katalog zabytków sztuki* podaje: „Obecny z końca w. XV”.

gdy świątynia jeszcze istniała. Być może uda się niektóre zagadnienia wyjaśnić na podstawie kwerendy archiwalnej⁵. Na tej podstawie wiadomo bowiem, że w 1688 r. kościół otaczały soboty⁶. Nie można jednak jednoznacznie stwierdzić, czy istniejące ostatnio zadaszenia-podcienia mają związek ze wspomnianymi siedemnastowiecznymi sobotami, czy też pochodzą z późniejszego okresu. Konstrukcja tych podcieni-sobót, wsparta na słupach z mieczami, usytuowanych przy wschodniej ścianie prezbiterium przyściennie, była niewątpliwie od północy zmieniana, a same podcienia powiększane w latach 1872-1873, gdy przebudowywano chór muzyczny⁷. W uzyskanym wówczas po poszerzeniu i zaszalowaniu podcieni pomieszczeniu uzyskano miejsce na schody wiodące na powiększony chór. Nie wiadomo też kiedy do nawy została dostawiona od zachodu wieża mieszcząca w przyziemiu kruchtę. Wieża była konstrukcją słupowo-ramowej, na rzucie kwadratu, z lekko pochyłymi ścianami, przykryta dachem namioto-

wym, pobitym gontem; ściany były oszalowane deskami. Wieża-dzwonnica była niewielka, jedynie krzyż wieńczący jej dach sięgał powyżej kalenicy dachu nawy. Z kolei dach nawy wieńczyła niewielka ośmioboczna wieżyczka na sygnaturkę, robiąca wrażenie raczej cylindrycznej, zwieńczona urokliwym dzwonowatym hełmem. Nie wiadomo również kiedy powstała jej konstrukcja ukryta pod połaciami dachowymi, a kiedy obudowa wysunięta ponad kalenicę dachu.

Bryła kościoła, pomijając późniejsze nawarstwienia (wieżę, wieżyczkę na sygnaturkę, podcienia-soboty), robiła niezwykle archaiczne wrażenie. Przyczyniały się do tego m.in. proporcje poszczególnych członów świątyni, zwłaszcza stosunek długości kościoła do jego wysokości oraz stosunek wysokości zrębowych ścian nawy i prezbiterium do wysokości przykrywających je gontowych dachów, które niczym wielka czapa przykrywały całą budowlę, zwłaszcza od północy, gdzie łączyły się z zadaszeniem i dachem zakrystii.

Wrażenie archaiczności, w połączeniu z pewną

3. Kościół w Łączy, widok od północnego-wschodu. Neg. w IS PAN
3. The church in Łącza, view from the north-east. Neg. in IS PAN

5. W Zespole Dokumentacji Drewnianej Architektury Sakralnej w Polsce Instytutu Sztuki PAN mgr Grażyna Ruszczyk rozpoczęła prace nad kolejnym zeszytem *Inwentarza drewnianej architektury sakralnej w Polsce*, który będzie poświęcony drewnianym kościołom na Góym Śląsku w wieku XV.

6. J. Matuszczak, *Z dziejów architektury drewnianej na Śląsku*, Bytom 1971, s. 95 za: J. Jungnitz, *Visitationsberichte der Diözese Breslau*, Breslau 1902-1908, t. II, s. 391.

7. E. Kloss, H. Rode; *Katalog zabytków sztuki...* s. 40; J. Matuszczak (*Z dziejów architektury drewnianej*, s. 107) podaje, że w 1720 r.

4. Kościół w Łączy, widok od północnego-wschodu po pożarze. Fot. J. Owczarek
4. The church in Łączy, view from the north-east after the fire. Photo: J. Owczarek

prostotą budowlaną (aby nie użyć określenia „z pewnym prymitywizmem”), potęgował sposób niektórych rozwiązań konstrukcyjnych. Szerokie, szersze od ścian podwaliny spoczywały na dużych głazach polnych, a posadowiony na nich zrąb ścian wzniesiony został z półokrągłaków, niektórych jedynie częściowo okantowanych (ściana wschodnia prezbiterium), co zawsze łączy się z nieprofesjonalnym, mniej „eleganckim” rozwiązaniem, nawiązującym do ludowego wykonawstwa ciesielskiego. Do takich ludowych rozwiązań, należących w okresie budowy kościoła do rozwiązań już technicznie archaicznych, trzeba też zaliczyć zrębowe ćwierćkoliste przykrycie zakrystii, będące pewną formą sklepienia kolebkowego. Było ono przedłużeniem północnej ściany zakrystii, a jego belki węgłowano ze stopniowo zwężającymi się od północnej strony belkami ścian wschodniej i zachodniej zakrystii. Konstrukcja tego przykrycia, przypominająca pozorne sklepienia w architekturze cerkiewnej, została określona niezbyt precyzyjnie jako „dach ślegowy”⁸. Z kolei

zwęgłowania bali wykonane na nakładkę z krytym czopem oraz storczykowa więźba dachowa znakowana ciesielskimi znakami montażowymi⁹ wskazują na inne, bardziej umiejętne i fachowe rozwiązania, stosowane w zawodowym miejskim warsztacie cechowym.

Ta mieszanina rozwiązań techniczno-konstrukcyjnych, z jednej strony odpowiadających ówczesnemu poziomowi wykonawstwa, jakie stosowano w zawodowych miejskich warsztatach ciesielskich, a z drugiej pewne naleciałości ciesielstwa bardziej prymitywnego i tradycyjnego, jest charakterystyczna nie tylko dla kościoła w Łączy, lecz i dla pozostałych znanych najstarszych drewnianych kościołów występujących na szerszym obszarze, jakim był region górnośląski.

Tę charakterystyczną „odmienność” najstarszych śląskich drewnianych kościołów „odczuł” przed laty Tadeusz Dobrowolski, pisząc w 1946 r. o kościołach w Łączy (przed 1490), Księżym Lesie (1499), Pniowie (1506), Syryni (1510) i Lubomii (1516) jako o „znakach zamierzczej przeszłości”¹⁰. Według T. Dobro-

nie było w kościele w Łączy jeszcze „empor”, przez co, jak wynika z tekstu, rozumie chór muzyczny.

8. J. Matuszczak, *Studia nad kościołami drewnianymi na Górnym Śląsku*, Bytom 1989, s. 13.

9. W. Krassowski, *Ze studiów nad detalami zabytkowymi konstrukcji ciesielskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 7:1962, z. 1, s. 5-7; tenże, *Ciesielskie znaki montażowe w XV i pierwszej połowie XVI w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 5:1957, nr 3/4, s. 503-518. Wg W. Krassowskiego w kościele w Łączy znakowanie

było odmienne dla nawy i prezbiterium, zaś kierunek znakowania przebiegał ze wschodu na zachód i był jednakowy od strony południowej i północnej. Na ryc. 5 umieszcza znak „5 uycięć” z miecza łączącego krokwie z belką od północnej strony prezbiterium, ten znak „kreskowaty” wykonany był niewątpliwie przy pomocy narzędzia siekierowatego.

10. T. Dobrowolski, *Najstarsze drewniane kościoły śląskie jako znaki zamierzczej przeszłości*, „Zaranie Śląskie” 17:1946, nr 1-2, s. 23-27; oraz w: *Biblioteka Zaranja Śląskiego*, nr 4, Katowice 1946.

wolskiego właśnie ta grupa niewielkich i skromnych świątyń, o prostym układzie przestrzennym i nieskomplikowanej bryle, charakteryzująca się „śląskim prymitywizmem technicznym”, miała być „bliźniaczo podobna” do najstarszych drewnianych kościołów z X w., wznoszonych na ziemiach polskich po przyjęciu chrześcijaństwa. Stąd określenie tych świątyń, mających stanowić jakoby repliki nie znanych nam „przedmiotów pierwszych” — znakami zamierzchłej przeszłości.

Obecny jednak stan wiedzy, oparty na wynikach późniejszych badań, zwłaszcza archeologicznych, związanych z badaniami nad Tysiącleciem Państwa Polskiego, nie potwierdza tej sugestywnej hipotezy. Wprawdzie wiedza na temat drewnianego budownictwa obronnego i mieszkalnego doby Mieszkowo-Bolestawowej jest znaczna, ale o drewnianych kościołach tego okresu ponad to, że je wówczas wznoszono niewiele więcej wiadomo. A jeżeli je wznoszono, to niewątpliwie siłami miejscowymi, a zatem w sposób analogiczny i z zastosowaniem tych samych umiejętności co w budownictwie świeckim. Wprawdzie wykonawstwo techniczne było wówczas na wysokim poziomie, ale przecież było ono prymitywne w stosunku do warsztatu ciesielskiego z czasu zachowa-

nych najstarszych kościołów drewnianych na Śląsku. Toteż prymitywizm techniczno-konstrukcyjny drewnianych kościołów z czasów chrystianizacji kraju, a także późniejszego okresu romańskiego, był nieporównywalnie większy od „prymitywizmu” tych najstarszych drewnianych kościołów śląskich.

Tadeusz Dobrowolski określał owe najstarsze drewniane kościoły śląskie jako pozbawione „charakteru gotyckiego” czy „zależności od stylu gotyckiego”, i ta bezstylowość potwierdzać miała tezę o znakach z zamierzchłej przeszłości¹¹. Rzeczywiście, kiedy porównuje się najstarsze drewniane kościoły śląskie ze współczesnymi im kościołami z Małopolski, to brak wyraźnych znamion stylowych jest uderzający i zastanawiający. W kościele z Łączy przynależność stylowa uzewnętrznia się zaledwie w ostrołukowym wykroju dwóch otworów portalowych, jest też widoczna w storczykowej więźbie dachowej i jej oznakowaniu, ale tylko przy dokładnej analizie budowy.

Wspomniany prymitywizm najstarszych śląskich drewnianych kościołów oraz brak wyraźnych znamion stylowych spowodował zaliczenie ich w przeszłości do szeroko rozumianego nurtu ludowego, wykonawstwa na pół profesjonalnego, będącego wypadkową pomiędzy elitarnym, zawodowym i cechowym ciesiel-

5. Kościół w Łączy, widok wnętrza prezbiterium po pożarze. Fot. J. Owczarek

5. The church in Łączy, view of the interior of the presbytery after the fire. Photo: J. Owczarek

11. Tamże, s. 16.

stwem miejskim a tradycyjnym, nieuczonym ciesielstwem wiejskim, wykonywanym na własny użytek¹².

Badania nad regionalizacją drewnianej gotyckiej i późnogotyckiej architektury kościelnej w Polsce, sygnalizowane w latach siedemdziesiątych¹³ i pogłębione w późniejszym okresie¹⁴, ujawniły istnienie czterech odmian tej architektury, którym nadano nazwy odpowiednie do regionów kraju, w jakich występują. Są to odmiany: małopolska, śląska, wielkopolska i mazowiecka. Podstawowym wyróżnikiem determinującym istnienie poszczególnych odmian regionalnych, a w ich ramach różnych typów i wariantów, jest konstrukcyjne rozwiązanie więzby dachowej, co w konsekwencji wpływa na kształt dachu i ogólny wygląd bryły budowli¹⁵.

W śląskiej odmianie występują równolegle dwa rozwiązania, które reprezentowane są przez trzy znane i do niedawna zachowane drewniane kościoły wzniesione w XV stuleciu. W kościele w Łączy, jak wspomniano, nawa i prezbiterium przykryte były dwuspadowymi, oddzielnymi dachami, a oddzielność ta była mocno podkreślona zróżnicowaną ich wysokością. Podobne zróżnicowanie widoczne jest w drugim piętnastowiecznym śląskim kościele, w Paniszowicach (przed 1499)¹⁶. Trzeci natomiast kościół, w Księżym Lesie (1494), wielkością zbliżony do kościoła w Łączy, reprezentuje typ odmienny, w którym wprawdzie nad nawą i prezbiterium znajdują się dwie oddzielne więzby, ale różnica pomiędzy wysokością obu dachów jest prawie niezauważalna, zaznaczona jedynie nieznacznym, prawie niewidocznym uskokiem obu dachowych kalenic. Oba te rozwiązania, wywodzące się ze średniowiecza, są charakterystyczne dla śląskich kościołów drewnianych również w późniejszych stuleciach.

Strata kościoła w Łączy jest tym większa, że jego wartość poznawcza dla badań nad drewnianą architekturą kościelną, nie tylko regionu śląskiego, była wyjątkowa i nie została w pełni wykorzystana. Był on bowiem budowlą zachowaną zasadniczo bez prze-

kształceń i przebudów, a wszelkie późniejsze nawarstwienia były wyraźnie czytelne i nie zacierają jego pierwotnej formy i bryły. Kościół ten należał m.in. do tych najstarszych drewnianych a nielicznych świątyń w Polsce, które zachowały swą frontową elewację nie przebudowaną¹⁷.

Niestety nie przebadany został chór muzyczny i na pewno wiadomo o nim jedynie to, że był „*odnowiony i powiększony 1872-1873, wsparty na sześciu słupach o kapitelach zdobionych ząbkowaniem*”¹⁸. Niewątpliwie wspierające chór słupy pochodziły ze wspomnianej rozbudowy. Można jedynie przypuszczać, że wcześniejszy chór, niewielki i wąski, był chórem nadwieszonym, pochodzącym może nawet z okresu budowy kościoła. Świadczyć o tym mogą niewielkie kwadratowe okienka, być może z czasem nieco powiększane, umieszczone w północno-zachodniej części elewacji frontowej i w części południowo-zachodniej elewacji południowej.

Kościół był usytuowany na niewielkim powierzchniowo i niskim wzniesieniu, górującym jednak nad otoczeniem zarówno od strony południowo-zachodniej, gdzie rozciąga się jeszcze współcześnie wielka płaszczyna łąk i pól, jak i z pozostałych stron, gdzie znajduje się wiejska zabudowa, nad którą w przeszłości, zwłaszcza gdy była ona jeszcze drewniana, dominował w sposób istotny, stanowiąc wraz z wieńcem otaczających go drzew ważki element dawnego oraz współczesnego kulturowego krajobrazu niewielkiej, przeciętnej wsi Górnego Śląska — Łączy. Istnieje przypuszczenie, że pierwszy kościół w Łączy wzniesiony został „*w miejscu, gdzie w czasach przedchrześcijańskich odbywał się kult bóstw pogańskich*”¹⁹.

Wraz z kościołem spalone zostało całe wyposażenie. Według *Katalogu zabytków sztuki w Polsce* obejmowało ono 47 pozycji, w tym ołtarze, ambonę, chrzcielnicę i kropielnicę, konfesjonał, obrazy i rzeźby. Do najdotkliwszych strat należy spalenie się ołtarza głównego z ok. 1666 r., z wmontowanym w część środkową tryptykiem pochodzącym z ok. 1600 r.;

12. R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna w Małopolsce*, Wrocław 1981, m.in. s. 196-199.

13. W. Krassowski, *Drewniana architektura w Polsce*, Warszawa 1961, s. 9; J. Z. Łoziński, A. Miłobędzki, *Atlas zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1967, s. 19; R. Brykowski, *Drewniany gotycki kościół w Zborówku z 1459 r.*, „Biuletyn Historii Sztuki” 30:1968, nr 3, s. 368-369.

14. M. Kornecki, *Uwagi do systematyki gotyckich kościołów drewnianych w Małopolsce*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury” 4:1970, s. 150 i nn.; tenże, *Kościół w Siemiechowie i południowo-małopolska grupa gotycka kościołów drewnianych*, „Biuletyn Historii Sztuki” 31:1969, nr 3, s. 348-353; R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna*, s. 111 i nn., 137 i nn., 190 i nn.; R. Brykowski, M. Kornecki, *Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej*, Wrocław 1984; M. Pawlaczyk, *Architektura szesnastowiecznych kościołów drewnianych z terenu Wielkopolski*, „Rocznik Historii Sztuki” 14:1984, s. 105-144.

15. Obszerniej na ten temat: R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna...*, s. 137 i nn.; tenże, wstępy i wprowadzenia do: *Inwentarz drewnianej architektury sakralnej w Polsce*, z. 4a (oprac. M. Pawlaczyk), z. 4b (oprac. R. Brykowski, G. Ruszczyk) — *Kościół w Wielkopolsce XVI wieku*, Warszawa 1985, s. 5-10; Warszawa 1993, s. 7-12 oraz z. 7 (oprac. W. Chmielak-Zalęska) — *Kościół na Mazowszu XVI wieku*, Warszawa 1985, s. 5-9.

16. Wstępne uwagi na temat kościoła w Paniszowicach zob. R. Brykowski, *Drewniana architektura kościelna...*, s. 128-130 i nn.; ze względu na ukształtowanie przestrzenne i pewne związki z małopolską odmianą wymaga on osobnego omówienia.

17. Większość najstarszych kościołów na skutek późniejszych rozbudów w kierunku zachodnim utraciła swe pierwotne elewacje frontowe (np. w kościele w Księżym Lesie front kościoła rozbudowano w 1905 r. w cegle).

18. *Katalog zabytków sztuki...*, s. 40.

19. J. Matuszczak, *Z dziejów architektury drewnianej...* s. 65.

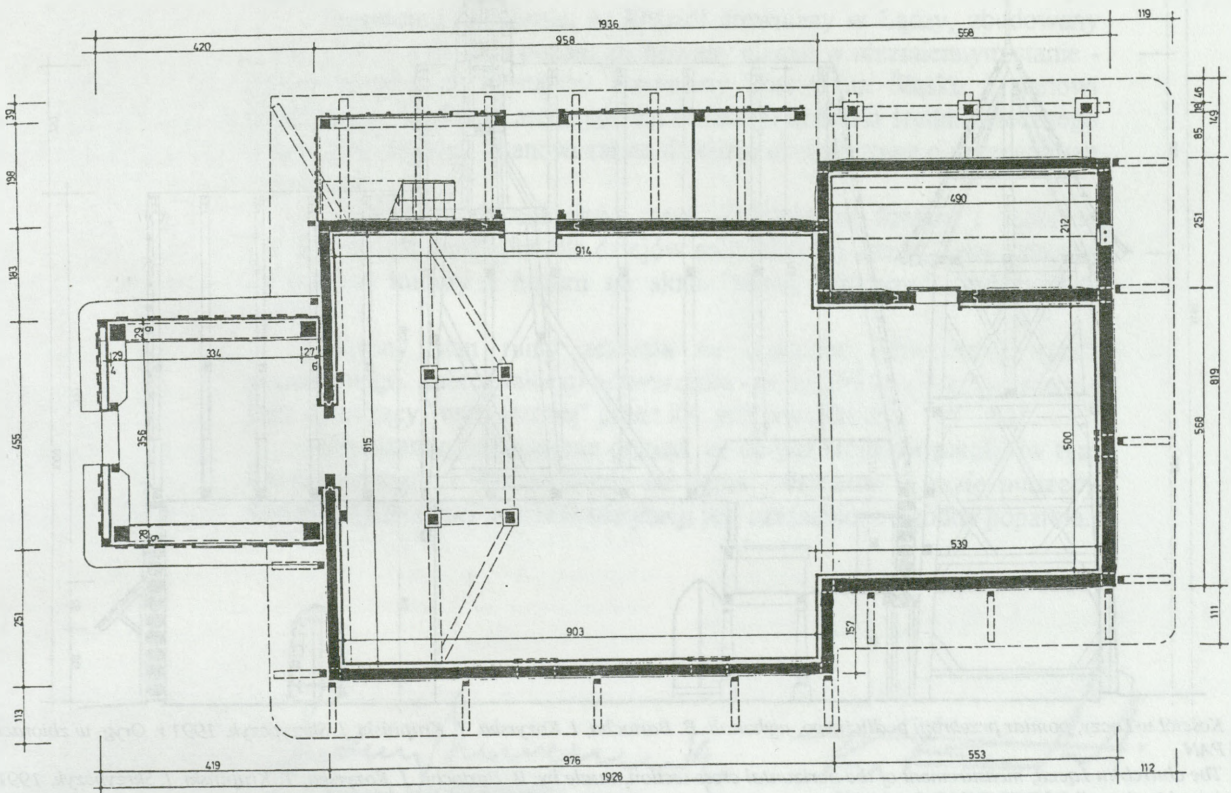
rzeźby Chrystusa Zmartwychwstałego, późnogotyckiej, zapewne z końca w. XV; dwóch rzeźb późnobarokowych z 2 połowy w. XVII; rzeźb Chrystusa Ukrzyżowanego z belki tęczowej i rzeźby św. Jana Nepomucena, późnobarokowej z poł. w. XVIII²⁰.

Szczęśliwie ocalała gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem i cztery płaskorzeźby: św. św. Filipa, Jana Ewangelisty, Piotra i Judy Tadeusza, które pochodzą z tryptyku z lat ok. 1425-1430. Od pewnego czasu znajdują się one na wystawie sztuki gotyckiej w Muzeum Diecezjalnym w Opolu.

Kościół w Łączy ze względu na czas budowy i inkatowy dla śląskiej odmiany kształt bryły oraz ludowe „zabarwienie” warsztatu ciesielskiego stanowił, jak już wspomniano, ważne ogniwo w dziejach drewnianej architektury w Polsce oraz w dziejach kultury regionu śląskiego. W świetle tego co tu powiedziano rysuje się więc potrzeba odbudowy i wiernej rekonstrukcji podpalonej i spalonej świątyni w jej pierwotnym budulcu i technice. Tylko w ten sposób będzie można wypełnić dotkliwą lukę na kulturowej mapie naszego

kraju oraz na mapie turystycznej śląskiego regionu, jaka powstała po jej pożarze.

Nie byłaby to pierwsza odbudowa drewnianej świątyni ani na terenie kraju, ani w regionie śląskim, i taki projekt nie powinien wzbudzać od strony merytorycznej niczyich zastrzeżeń²¹. Cztery lata temu mieszkańcy Łączy obchodzili uroczyste 500-lecie rocznicę poświęcenia-konsekracji kościoła i byli wówczas dumni z posiadania tak starożytnej pamiątki, w której oni sami, ich ojcowie, dziadowie i pradziadowie byli chrzczeni, brali ślub i przyjmowali inne Święte Sakramenty, a w końcu byli żegnani w ostatniej posłudze. Dzisiaj społeczność miejscowa z księdzem proboszczem na czele jest przeciwna odbudowie w drewnianym budulcu, a jedynym argumentem jest obawa przed kolejnym pożarem. Szybko zapomniano, że poprzednia świątynia istniała przeszło 500 lat zanim uległa podpaleniu. W nowym, murowanym kościele znaczny procent jego nowej substancji stanowić będzie także drewno (więźba dachowa, wyposażenie, być może strop), teoretycznie

6. Kościół w Łączy, pomiar rzutu poziomego, wykonali: B. Bartocha, I. Kozyrka, T. Krupiński, J. Skrzypczyk, 1991 r. Oryg. w zbiorach IS PAN
6. The church in Łączy, measurement of the horizontal ground plan, made by: B. Bartocha, I. Kozyrka, T. Krupiński, J. Skrzypczyk, 1991. Original in the coll. of IS PAN

20. Pełen wykaz zabytków ruchomych w kościele w Łączy zob. *Katalog zabytków sztuki...*, s. 40-41.

21. M. in. dwukrotnie odbudowywany był cmentarny kościół w Bieruniu Starym, wzniesiony między 1598-1628 r.

więc nowy pożar jest możliwy. Niewielka powierzchnia przykościelnego cmentarza nie objętego pochówkami nie pozwala obecnie na budowę większej świątyni murowanej, toteż ta, która byłaby wzniesiona, nie różniłaby się wielkością od poprzedniej.

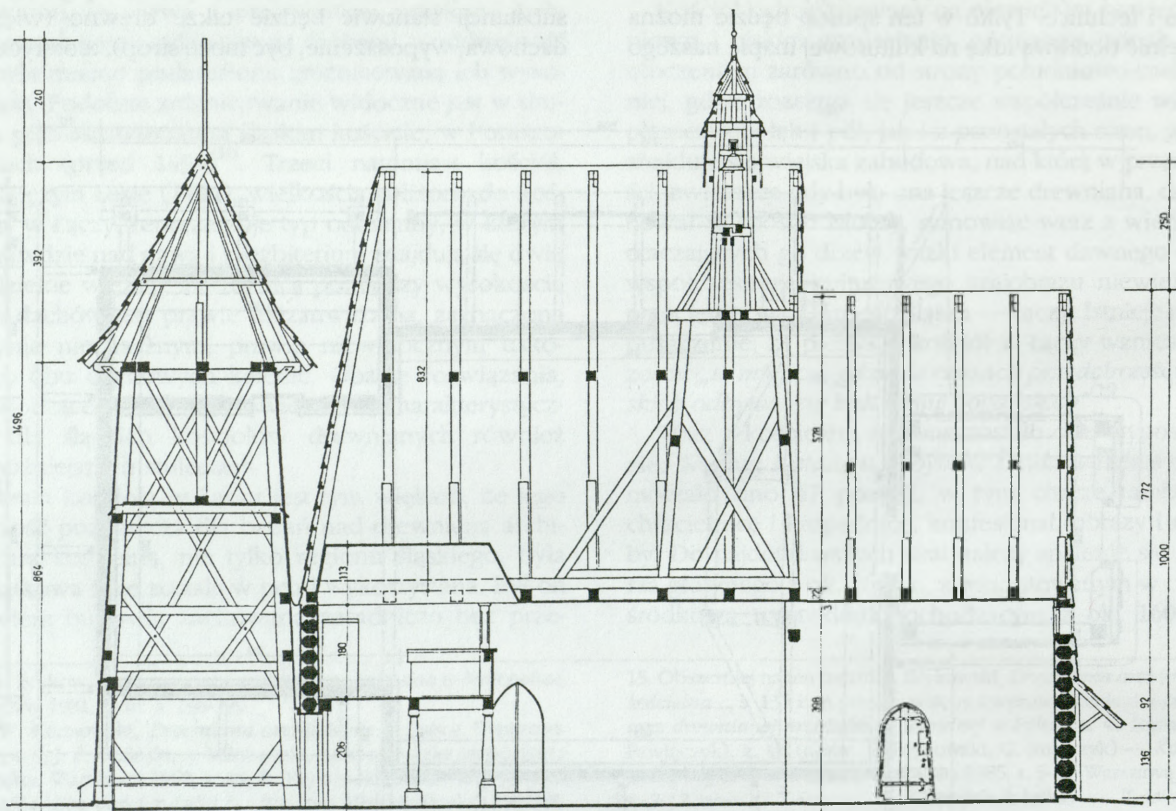
Za odbudową drewnianego kościoła w Łączy wypowiedzieli się: Wojewódzki Konserwator Zabytków w Katowicach, Polski Komitet Narodowy Międzynarodowej Rady Ochrony Zabytków — ICOMOS²², dr Marian Kornecki w imieniu Oddziału Krakowskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki²³, a także autor niniejszego artykułu²⁴.

Ostateczna decyzja należy teraz do Generalnego Konserwatora Zabytków. W tym miejscu trzeba zauważyć, że jeżeli słuszny postulat odbudowy kościoła w Łączy w pierwotnym drewnianym budulcu ma być zrealizowany, to Generalny Konserwator Zabytków i Minister Kultury i Sztuki powinni przyjąć parafii

z wydatną pomocą finansową. Na ten cel powinny się znaleźć odpowiednie środki z interwencyjnego funduszu, a także należałoby pozyskać je z innych źródeł, m.in. Państwowego Funduszu Religijnego.

Zrezygnowanie przez mieszkańców Łączy z protestu w sprawie odbudowy w drewnianym budulcu kościoła i czynne włączenie się w odbudowę byłoby też pewnym zadośćuczynieniem za brak odpowiednich zabezpieczeń przeciwpożarowych, do założenia których ta społeczność i cała parafia były zobowiązane w świetle ustawy o ochronie narodowych dóbr kultury.

Z całą natomiast stanowczością należy się przeciwstawić miejscowym propozycjom odbudowy świątyni o pierwotnym rzucie i bryle, ale murowanej i oszalowanej deskami w celu imitacji pierwotnego budulca. Dosyć tego rodzaju „konserwatorskich” rekonstrukcji realizowanych w przeszłości również z funduszy konserwatorskich.

7. Kościół w Łączy, pomiar przekroju podłużnego, wykonali: B. Bartocha, I. Kozyrka, T. Krupiński, J. Skrzypczyk, 1991 r. Oryg. w zbiorach IS PAN

7. The church in Łączy, measurement of the horizontal cross-section, made by: B. Bartocha, I. Kozyrka, T. Krupiński, J. Skrzypczyk, 1991. Original in the coll. of IS PAN

22. Rezolucja Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS (bez daty).

23. M. Kornecki, *Kościół drewniany p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Łączy* (w:) *Kościół drewniane* — seria opracowywana przez M. Korneckiego i wydawana przez Stowarzyszenie Historyków Sztuki Oddział Krakowski — 1 marzec 1994.

24. Opinia dot. oceny wartości piętnastowiecznego drewnianego

kościół filialny p.w. Narodzenia N.P. Marii w Łączy (parafia Bojszewy, woj. katowickie), jako pomnika kultury i historii, wpisanego do rejestru zabytków decyzją nr A/353/60 z dn. 10 III 1960 r. — spalonego 30 stycznia 1994 r., oprac. R. Brykowski na zlecenie Zespołu Ekspertów przy Ośrodku Dokumentacji Zabytków.

REZOLUCJA Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS

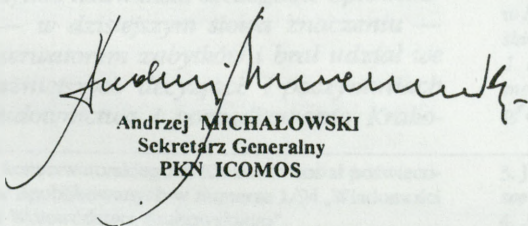
W związku z tragicznym pożarem kościoła drewnianego w Łączy k. Gliwic w dniu 30 stycznia 1994 r. zgromadzenie plenarne członków Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS wyraża głębokie zaniepokojenie zamysłem rezygnacji z zamiaru odtworzenia tegoż uszkodzonego pożarem kościoła i chęcią budowy murowanej świątyni w jego miejsce.

Pragniemy nadmienić, że kościół drewniany w Łączy, zbudowany przed 1490 r. i do dnia pożaru zachowany niemal w niezmiennym stanie - jest uznawany za najstarszy drewniany kościół na Śląsku i stanowi pojedynczy przykład archetypu drewnianego kościoła średniowiecznego w tej części Europy. Stanowi zatem dziedzictwo kulturowe o szczególnym znaczeniu.

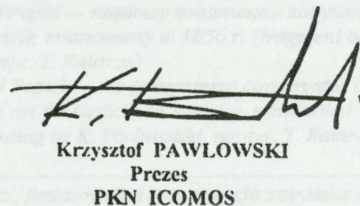
Uważamy, że odbudowa tego kościoła w formie i technice pierwotnej jest niezbędne dla dziejów architektury i sztuki - jest zarazem pomnikiem kultury i historii na skali "Małej Ojczyzny" społeczności lokalnej.

Obecny stan ruiny zezwala na dokładne odtworzenie stanu poprzedniego. Zabieg takiego odtworzenia - w świetle teorii konserwacji - jako dotyczący "wymuszonej" przez los jest prawidłowy.

Wyrażamy jednocześnie pogląd, że oprócz środków parafii /w tym kwot należnych z ubezpieczenia od ognia/ udzielenie w razie potrzeby dodatkowej pomocy w dziele restytucji jest uzasadnione i godne poparcia.

Andrzej MICHAŁOWSKI
Sekretarz Generalny
PKN ICOMOS

Krzysztof PAWŁOWSKI
Prezes
PKN ICOMOS

The End of the Fifteenth-century Church in Łącza!

The wooden church in Łącza (Upper Silesia) which was consecrated in 1490, burnt down on 30 January 1994. Although earlier records mention a church in Łącza in 1376 and 1447, they cannot be unambiguously connected with the building in question. The erection of the church could have taken place immediately prior to 1490 or completed in that year; the building could have also been constructed several or even more than ten years earlier. The time of its erection, therefore, is described as the period before 1490.

The fire also destroyed all the historical outfittings of the church, composed of 47 items mentioned in the *Catalogue of Historical Monuments of Art in Poland*. The only surviving objects are the statue of the Madonna and Child and four bas reliefs of St. Philip, John the Evangelist, Peter and Thomas Juda, part of a Gothic triptych from ca 1425-1430, which were displayed at an exhibition held in the Diocesan Museum in Opole.

The loss of the church in Łącza is even more painful considering that each of the three wooden fifteenth-century churches in Upper Silesia, extant until recently, represented another type of Late Gothic wooden sacral architecture.

Research into the regionalization of Gothic and Late Gothic sacral architecture in Poland disclosed the existence of four variants which were named after the regions in which they were found: Little Poland, Greater Poland, Silesia and Mazovia. The basic determinant of a particular regional variety, and within its framework of assorted types and variants, is the construction of the roof truss which influences the shape of the roof and the general appearance of the solid.

The Silesian variety includes two simultaneously employed solutions (two types of solids). The church in Łącza contained a nave and a presbytery covered with double-framed separate roofs whose distinctness was strongly mar-

ked by their differentiated heights (the higher one — over the nave and the lower one — over the presbytery). In the church in Książ Las (1494) two separate trusses are situated over the nave and the presbytery but the difference between their heights is slight; as a result, the different height of the two roofs also remains almost unnoticeable and is stressed only by a small decline of the two roof ridges. These two solutions originated in the Middle Ages and are typical also for Silesian wooden churches from later periods. The third church — in Poniszowice (prior to 1499) — should be discussed separately due to its different spatial configuration and certain connections with the Little Poland variant.

Later additions to the church in Łącza (tower, ave-bell tower, arcades and choir, rebuilt in 1872-1873) did not obliterate its original form and solid, and remained legible. This was one of the few existing Gothic and Late Gothic wooden churches in Poland which retained the front elevation.

Owing to the time of its construction and the shape of the solid, unique for the Silesian variant, as well as the partly folk „tone” of the carpentry work (i. a. the split log framework of the walls, and the the formation of the semi-barrel cover over the sacristy), the church in Łącza constitutes an important link in the history of Polish wooden architecture and in the history of Silesian culture. In order to fill the newly emergent gap on the cultural map of the country and the tourist map of Silesia, the Voivodeship Conservator of Historical Monuments in Katowice, the Polish ICOMOS Committee, Dr. Marian Kornecki in the name of the Cracow Branch of the Association of Historians of Art and the author of this article, in his capacity as an expert of the Minister of Culture and Art, propose that the church in Łącza be rebuilt with the application of original building material and technology.